

UDK: 34:929Milovanovic M.
327(497.11)
Biblid 0543-3657, 67 (2016)
God. LXVII, br. 1161, str. 50–66
Izvorni naučni rad
Primljen: 5.1.2016.

Milan KRSTIĆ¹

Spoljnopolitička misao Milovana Milovanovića: da li je reč o teoriji spoljne politike?

SAŽETAK

Osnovno pitanje koje se postavlja u ovom radu je da li razmatranja spoljne politike Milovana Milovanovića, plodnog autora i vrlog diplomate i političara s kraja XIX i početka XX veka, dostižu rang teorije? Teza koju će ovaj rad pokušati da dokaže jeste da je reč o svojevrsnoj predteoriji spoljne politike. Nakon izdvajanja ključnih naučnih hipoteza o spoljnopolitičkom ponašanju država u međunarodnim odnosima koje Milovanović iznosi u svojim radovima, istražićemo da li je moguće označiti ova razmatranja kao teoriju primenom dva testa: 1) minimalnog; 2) optimalnog. Potom ćemo locirati Milovanovićevu predteoriju spoljne politike u širu realpolitičku misao i pokušati da utvrdimo stepen njene relevantnosti za savremene pristupe u spoljnopolitičkoj teoriji.

Ključne reči: Milovan Milovanović, spoljna politika, teorija, realpolitika, neoklasični realizam.

Istorija srpske diplomatije zlatnim slovima beleži ime jednog Beograđanina sa pariskim obrazovanjem, koji je sigurno vodio brod srpske diplomatije u periodu prelaza iz oslobodilačkog XIX u izazovni XX vek. Rame uz rame sa drugim velikanima ovog perioda, poput Nikole Pašića, Stojana Novakovića, Čedomilja Mijatovića ili Milenka Vesnića, stoji delo i

¹ Milan Krstić, MA, Fakultet političkih nauka, milan.krstic@fpn.bg.ac.rs.

nasleđe velikog Milovana Milovanovića, političara, diplomate i profesora beogradske Velike škole.

Istoričar Dimitrije Đorđević smatra da je Milovanović bio „pravi majstor spoljne politike“.² Biografi su isticali njegov intelekt „britak kao čelik“.³ Dejvid Mekenzi (David Mackenzie) navodi da su mu njegov talenat i predanost radu omogućili munjevito napredovanje u domenu spoljnih poslova.⁴ Slobodan Jovanović ga karakteriše kao čoveka koji je umeo da se u sudbonosnim trenucima za svoju zemlju „načini od eskperta vođom“.⁵ Načelnik u Ministarstvu inostranih dela, poslanik u Bukureštu i Rimu i pregovarač Srbije u više prilika, pokazao je izvrstan talenat i umeće u sprovođenju spoljne politike. Kao ministar inostranih dela u periodu 1908-1912. demonstrirao je hrabrost, upornost, posedovanje vizije i strateškog mišljenja. Njegova strateška razboritost je nalagala da „sve podredi glavnom cilju“⁶. Hrabrost i, naočigled, ekscentričnost takvog pristupa dovela ga je u konflikt sa mnogima⁷, pa i sa njegovim partijskim kolegom Nikolom Pašićem.⁸ Ipak, njegove odluke pokazale su se dugoročno kao osnovane i promišljene, a najveći trijumf njegova spoljna politika ostvarila je neposredno po njegovoj smrti - oslobođenjem Stare Srbije i Vardarske Makedonije u Prvom balkanskom ratu.

Pored njegovih doprinosa u spoljnopolitičkoj praksi, ovaj intelektualac bavio se i pravnom teorijom, a publikovao je i brojne tekstove u kojima se bavio izučavanjem spoljne politike i međunarodnog položaja Srbije primenom naučnih metoda. Njegova dela „Istočno pitanje“, „Srbi i Bugari“, „Srbi i Hrvati“, „Naši trgovinski ugovori“ i druga, predstavljala su izvrsne analize međunarodnog položaja i spoljne politike tadašnje Srbije. Milovanovićev tekst iz domena spoljne politike koji se, pak, ističe u odnosu na sve druge u pogledu svoje temeljnosti, zove se „Naša spoljna politika“ i napisan je 1894. godine. Naročito je bitan njegov uvodni deo, u kome

² Dimitrije Đorđević, *Milovan Milovanović*, Prosveta, Beograd, 1962, str. 177.

³ Duško Lopandić, *Poslužiti svome dragom otečestvu: iz istorije diplomatije Srbije 1804-1914*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 160.

⁴ Dejvid Mekenzi, *Milovan Milovanović: srpski diplomata i državnik*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i AIZ Dosije, Beograd, 2007, str. 40.

⁵ Slobodan Jovanović, *Moji savremenici: Milovan Milovanović*, Avala, Vindzor, 1962, str. 49.

⁶ Dimitrije Djordjević, „Pašić and Milovanović in the Negotiations for the Conclusion of the Balkan Alliance of 1912“, *Balkanika*, vol. 45, 2014, p. 298.

⁷ Dragan Simeunović, „Milovan Milovanović o stvaranju Balkanskog saveza“, u: Vladimir Stojančević (ur.), *Provi balkanski rat 1912. godine: zbornik radova sa naučog skupa, održanog 27. i 28. novembra 2002. godine*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 2007, str. 49.

⁸ Slobodan Jovanović, *Moji savremenici: Milovan Milovanović*, Avala, Vidzor, 1962, str. 44.

Milovanović pokušava da izdvoji određene naučne postulate vezane za spoljnu politiku svake zemlje. Idejno nasleđe njegovih tekstova navelo je Duška Lopandića da Milovana Milovanovića svrsta u pripadnike „škole realpolitičke misli“.⁹

Ovaj rad nastojao da odgovori na jedno od ključnih pitanja u vezi sa nasleđem Milovana Milovanovića u naučnoj disciplini spoljne politike, kao grani međunarodnih odnosa i, još šire, političkih nauka. Nesporna je činjenica da je Milovanović bio značajan pravni, ali i politički teoretičar (pre svega u pogledu teorije države), kao i međunarodnopravni i teoretičar međunarodne politike.¹⁰ Međutim, u ovom radu predmet našeg istraživanja usmeravamo konkretno na spoljnu politiku, kao „graničnu aktivnost“ između unutrašnje (državne) i međunarodne politike.¹¹ Osnovno pitanje koje postavljamo jeste da li njegova razmatranja spoljne politike dostižu rang teorije, odnosno da li možemo govoriti o (realpolitičkoj) teoriji spoljne politike¹² Milovana Milovanovića? Teza koju će ovaj rad pokušati da dokaže jeste da je reč o svojevrsnoj predteoriji spoljne politike.

U radu ćemo se služiti metodom analize sadržaja Milovanovićevih radova iz oblasti spoljne politike, a pre svega pomenutog teksta „Naša spoljna politika“. Nakon izdvajanja ključnih naučnih hipoteza o spoljnopolitičkom ponašanju država u međunarodnim odnosima koje Milovanović iznosi, testiraćemo da li je moguće označiti ova razmatranja kao teoriju. S tim u vezi, primenićemo metod koji je profesor Dragan Simeunović u delu „Novovekovne političke ideje u Srba“ primenio u svrhu dobijanja odgovora da li razmatranja Dositeja Obradovića dostižu nivo teorije.¹³ Ovaj metod se sastoji iz primene dva „testa“, od kojih ćemo jedan označiti kao „minimalni“, a drugi kao „optimalni“ za kvalifikaciju nečega kao teorije. U potonjem delu rada analiziraćemo i elemente realpolitike u Milovanovićevom teoretisanju spoljne politike, a pokušaćemo i da ustanovimo koliko je

⁹ Duško Lopandić, „Od Garašanina do Milovanovića: pedeset godina geostrateškog promišljanja u Srbiji XIX veka“, *Međunarodna politika*, vol. 61, br. 1137, 2010, str. 79.

¹⁰ Posebno je veliki njegov značaj razmatranja pojma ravnoteže snaga (sa fokusom na Evropu), jednog od ključnog pojmova teorije međunarodne politike (prema: Dimitrije Đorđević, *Milovan Milovanović*, Prosveta, Beograd, 1962, str. 15).

¹¹ G. Evans, J. Newnham (eds.), *Penguin Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, 1998, p. 179.

¹² Polazimo od premise da u okviru šire nauke o međunarodnim odnosima možemo govoriti o dvema vrstama teorija – teorijama međunarodne politike (koje pokušavaju da ustanove zakonitosti na nivou sistema) i teorijama spoljne politike (koje nastoje da objasne spoljnopolitičko ponašanje konkretnih jedinica) (navedeno prema: Gideon Rose, *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*, *World Politics*, No. 51, 1998, pp. 145-146.

¹³ Dragan Simeunović, *Novovekovne političke ideje u Srba*, Istorijski arhiv Beograda i Institut za političke studije, Beograd, 2000, str. 33.

Milovanovićevo nasleđe danas relevantno za naučnu disciplinu spoljne politike poređenjem njegovih realpolitičkih nalaza sa savremenom koncepcijom neoklasičnog realizma.

„Prirodne sile“ i spoljna politika u radovima Milovana Milovanovića

U ovom delu rada pokušaćemo da izdvojimo ključna razmatranja Milovana Milovanovića o spoljnoj politici kao aktivnosti država u međunarodnim odnosima, pre svega analizom njegovog teksta „Naša spoljna politika“. Ovaj tekst objavljen je 1894. godine u časopisu „Delo“ i bavi se razmatranjima mogućeg delovanja različitih aktera koji utiču na međunarodni položaj Srbije i predlozima za optimalno spoljnopolitičko delovanje Srbije u skladu sa očekivanim razvitkom događaja. Sveta Simić je docnije tvrdio da je ovaj rad „kathizis spoljne politike Srbije“¹⁴, a pojedini analitičari označili su ga i kao „novo Načertanije“.¹⁵ Iako je nesporno da su i karakter, forma i sadržaj Milovanovićevo javnog teksta bitno drugačiji od pola veka starijeg Garašininovog tajnog dokumenta, „Naša spoljna politika“ sadrži i jasne elemente kontinuiteta u srpskom strateškom mišljenju, manifestovanom i u Garašininovom planu.¹⁶

Najpre se postavlja pitanje kako Milovanović uopšte definiše spoljnu politiku. Iako nećemo naići na celovitu definiciju u tekstu „Naša spoljna politika“, možemo doći do zaključka o tome šta ona jeste, prema Milovanoviću, na osnovu njegovog potonjeg obrazlaganja njenih sastavnih delova. Možda najbliža, sažeta, definicija spoljne politike iznesena od strane Milovanovića, a koja, smatramo, važi i za pomenuti tekst, jeste ona izrečena u Narodnoj skupštini 1910. godine: „Spoljna politika utvrđuje se rezultantom ili srednjom linijom koju daju s jedne strane interesi i težnje same države koja nju vodi, a s druge strane pritisak interesa i težnji drugih tuđinskih država s kojima njeni interesi dolaze u dodir“.¹⁷ Ova definicija nam ukazuje da je Milovanović smatrao da je spoljna politika i plan („utvrđuje se“) i posledična delatnost („države koja nju vodi“), a koja predstavlja sponu između unutrašnje politike i međunarodne politike, tj. putem koje jedno društvo ciljno opšti sa drugim društvima, sa namerom maksimiziranja interesa i minimiziranja eventualne štete nastale realizacijom interesa drugih država.

¹⁴ Dimitrije Đorđević, *Milovan Milovanović*, Prosveta, Beograd, 1962, str. 36.

¹⁵ Duško Lopandić, *Poslužiti svome dragom otečestvu: iz istorije diplomatije Srbije 1804-1914*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 160.

¹⁶ Za više o ovoj temi pogledati: Duško Lopandić, „Od Garašinina do Milovanovića: pedeset godina geostrateškog promišljanja u Srbiji XIX veka“, *Međunarodna politika*, vol. 61, br. 1137, 2010, str. 69-83.

¹⁷ Dimitrije Đorđević, *Milovan Milovanović*, Prosveta, Beograd, 1962, str. 177.

U uvodnom delu teksta „Naša spoljna politika“, Milovan Milovanović iznosi svoja shvatanja prirode spoljne politike i međunarodnih odnosa. Već u prvoj rečenici, ističe kako su „progresovanje ili opadanje“ država i naroda, njihov pravac i stepen razvoja, zapravo rezultat delovanja „prirodnih sila koje vladaju društvenim životom“.¹⁸ Ovaj stav ukazuje na to da je Milovanović ontološki fundacionalista, koji veruje u postojanje objektivnih sila i zakona koje deluju i oblikuju društvene odnose u celini, pa i međunarodne odnose. Milovanović ističe da se ove „sile“ mogu podeliti na dve kategorije: a) unutrašnje; b) spoljašnje.¹⁹ Ipak, to što veruje u postojanje prirodnih sila i zakona u društvenom životu, ne znači da je Milovanović smatrao da delovanje države na međunarodnom planu ne može ništa promeniti, te da je potrebno prepustiti se delovanju pomenutih zakona u međunarodnoj strukturi. Naprotiv, Milovanović upravo ističe da je neophodno odbaciti ovaj fatalistički pristup koji bi naveo državu na inertnost u spoljnoj politici.²⁰

U kategoriji „unutrašnjih sila“, prva koja „određuje sudbinu države“ u međunarodnim odnosima je, prema Milovanovićevom mišljenju, upravo „inicijativa i izdržljivost naroda u borbi, podobnost njegova da shvati svoje potrebe i svoje interese, da stvori sebi više kulturne ideale i gotovost njegova da založi svu svoju snagu u borbi za odbranu tih svojih interesa i odbranu tih svojih ideala.“²¹ Sažeto rečeno, sposobnost naroda (i njegovog vođstva) da što bolje utvrdi suštinske interese i u skladu sa njima postavi ciljeve kojima teži, te da uspešno mobilize nacionalne kapacitete za ostvarivanje ovih ciljeva, predstavlja osnovnu odrednicu međunarodnog položaja svake države. Ova teza ukazuje i na percepciju povezanosti unutrašnje politike i spoljne politike, koju Milovanović kasnije dodatno razrađuje.

Druga „unutrašnja sila“ jesu „potrebe i interesi, koje priroda zemljišta na kojemu je država utvrđena nameće njezinom staranju“. Ukratko rečeno, ovde se misli pre svega na geopolitički, geostrateški i geoekonomski položaj zemlje. U tekstu Milovanović, poput ranije Garašanina, ovo operacionalizuje na primeru Srbije i njene težnje za ujedinjenjem srpstva, koja bi joj omogućila i bezbednost od okolnih vojnih, ali i ekonomskih pretnji od država okruženja.²² Izlaz na more i diversifikacija spoljnotrgovinskih partnera pružila bi novu šansu za razvoj, a takođe i smanjila mogućnost razornog delovanja ekonomskih postupaka Austro-Ugarske prema Srbiji u svrhu ostvarivanja političkih ciljeva.

¹⁸ Milovan Milovanović, „Naša spoljna politika“, u: Nataša Dragojlović, Stanislav Sremčević, Dragan Đukanović, Dragan Živojinović (urs.), *Spoljna politika Srbije: strategije i dokumenta, Evropski pokret u Srbiji*, Beograd, 2010, str. 93.

¹⁹ Ibidem, str. 94.

²⁰ Ibidem, str. 93-94.

²¹ Ibidem, str. 93-94.

²² Ibidem, str. 104.

U kategoriju „spoljašnjih sila“ Milovanović svrstava interese i potrebe drugih država, koji se „iz ma kakvih razloga“ vezuju za jednu državu, bilo da joj mogu ići u korist, ukoliko se interesi poklapaju, ili joj mogu, u slučaju sučeljavanja interesa, biti pretnja za razvoj, „pa čak i opstanak“.²³ Upravo pokušajem utvrđivanja interesa drugih država bavio se Milovanović intenzivno u svojim tekstovima, pa i u ovom tekstu, u kome je podrobno analizirao interese i predviđao delovanje, pre svega, Austro-Ugarske i Rusije, kao ključnih aktera u konačnom rešavanju Istočnog pitanja.

Konačno, iako ga ne izdvaja kao zasebnu „silu“, Milovanović posredno ističe i važnost još jednog faktora, a to je stepen (materijalne) razvijenosti određene države. Milovanović ističe da od ove činjenice zavisi u kolikoj meri će „spoljašnje sile“ uticati na jednu državu.²⁴ Stoga ovaj faktor obuhvata i unutrašnju i spoljnu komponentu, jer je zapravo bitno koliko je pojedinačna država razvijena (unutrašnji aspekt) u odnosu na njeno spoljašnje okruženje. Faktor razvijenosti, zapravo oličava ekonomsku i vojnu moć određene države.

Imajući u vidu navedene „sile“, Milovanović ističe i šta su zadaci spoljne politike svake države bez ostatka. Kao prvi zadatak, odnosno cilj, spoljne politike svake države ističe zadovoljenje unutrašnjih potreba svake države, odnosno interesa koji iz njih potiču.²⁵ Dodatno pojašnjava da ti interesi mogu biti krajnje različiti, te da se, između ostalog, mogu odnositi i „na trgovinu i na saobraćaj, na širenje političke sfere moći i na proširivanje granica državnih“.²⁶ Milovanović ove interese, koji proizlaze iz potreba, doživljava kao objektivne i trajne kategorije.

Drugi cilj koji autor navodi može se podeliti na dve komponente. Prva komponenta podrazumeva pouzdano saznanje o tome šta su interesi drugih međunarodnih aktera koji utiču na izvestan način na datu državu.²⁷ Ona podrazumeva, zapravo, intenzivnu diplomatsku, obaveštajnu i analitičku delatnost. Potom, u drugoj komponenti ovog cilja, neophodno je delovati tako da se interesi drugih država učine što komplementarnijim interesima date države.²⁸ Ovo je moguće postići na dva načina: a) tako što će se ublažiti razlike u suprotnostima sa „prirodnim suparnicima“; b) tako što će se podstaći države sa kojima postoji snažno preklapanje interesa („prirodni saveznici“) na snažno zajedničko delovanje.²⁹

²³ Ibidem, str. 94.

²⁴ Ibidem, str. 94.

²⁵ Ibidem, str. 94.

²⁶ Ibidem, str. 94.

²⁷ Ibidem, str. 94.

²⁸ Ibidem, str. 94.

²⁹ Ibidem, str. 94.

Sva navedena razmatranja potvrđuju polaznu pretpostavku da je Milovanović ontološki fundacionalista. Njegove hipoteze o „prirodnim silama“, trajnim interesima, stalnim ciljevima koji su jednaki za sve države, zapravo govore o veri u postojanje objektivnih zakonitosti koji regulišu domen spoljne politike i međunarodnih odnosa, pa i čitav društveni život. Pitanje koje se logički postavlja nakon izdvajanja ovih ključnih premisa, jeste na koji način Milovanović dolazi do kreiranja ovih hipoteza i kako ih testira.

U epistemološkom smislu Milovanović je pozitivista, koji veruje u to da je moguće ove „prirodne zakone“ utvrditi primenom naučnih metoda. On će, stoga, pokušati da svoje opšte polazne hipoteze o tome šta utiče na spoljnu politiku jedne države i kakva ona treba da bude primeni konkretno na slučaj Srbije sa sredine poslednje decenije XIX veka. Imajući u vidu da polazni Milovanovićev analitički okvir ostavlja mnogo prostora za utvrđivanje posebnih karakteristika pojedinih država, u skladu sa njihovim nacionalnim specifičnostima, on će se prevashodno oslanjati u ovom tekstu na komparativno-istorijsku metodu. Milovanović nastoji da na osnovu analize ponašanja pojedinih država u prošlosti utvrdi šta je njihov ključni interes i predvidi njihovo ponašanje u budućnosti.

Takođe, analizom relevantnih faktora koji utiču na spoljnu politiku Srbije, on pokušava da utvrdi šta je i „objektivni interes“ Srbije, te sa kojim interesima drugih aktera je on podudaran. Sličan postupak primenjen je i u drugim Milovanovićevim tekstovima koji se bave međunarodnim odnosima, poput teksta „Istočno pitanje“.³⁰ U pojedinim tekstovima koji se bave međunarodnim odnosima, poput teksta „Naši trgovinski ugovori“, koristio je i metodu komparativne analize sadržaja.³¹ Ova percepcija interesa kao nečega ontološki samobitnog i postojećeg i epistemološki uhvatljivog, bitna je karakteristika Milovanovićevih radova i predstavlja ono što ga je razlikovalo od onih koji su spoljnu politiku Srbije i smernice za njeno sprovođenje zasnivali na apstraktnim vrednostima i idealima (panslovenstvo, pravoslavna solidarnost, itd.).

Možemo li govoriti o teoriji spoljne politike Milovana Milovanovića?

U ovom delu rada pokušaćemo da utvrdimo da li navedena promišljanja i istraživanja Milovana Milovanovića o spoljnoj politici dostižu nivo naučne teorije spoljne politike. Kako bismo došli do ovog odgovora, poslužićemo se testom koji profesor Dragan Simeunović koristi u svojoj knjizi „Novovekovne političke ideje u Srba“, kako bi testirao da li „teorijsko pregnuće“ Dositeja Obradović može da se proglasi političkom teorijom.³²

³⁰ Branko Nadoveza, „Istorijska misao Milovana Milovanovića“, *Baština*, br. 31, 2011, str. 150-155.

³¹ Milovan Milovanović, „Naši trgovinski ugovori“, *Delo*, 1895.

³² Dragan Simeunović, *Novovekovne političke ideje u Srba*, Istorijski arhiv Beograda i Institut za političke studije, Beograd, 2000, str. 33.

Prvi test, koji ćemo označiti kao „minimalni“, polazi od, kako autor navodi, rasprostranjenog stava „da se politička teorija može pretežno svesti na izučavanje i definisanje pojmova kojima se barata pri naučnom opisivanju i objašnjenju politike, a da se može prostirati i na konstruisanje modela i formulisanje postavki o uopštenim situacijama“, odnosno, jednom rečju, na fenomenologiju politike.³³ Imajući u vidu da smo mi suzili predmet našeg istraživanja u radu na spoljnu politiku, ispitivaćemo da li Milovanović ispunjava potrebne zahteve za teoriju (fenomenologiju) spoljne politike.

Ukoliko primenimo ovaj test na navedeno Milovanovićevo teorijsko pregnuće, možemo konstatovati da je on na ovom planu dosta učinio. Profesor Visković zaključuje da se na osnovu rada većine teoretičara u drugoj polovini XX veka, kao ključni pojmovi, odnosno fenomeni u naučnoj disciplini spoljne politike mogu izdvojiti: ciljevi, sredstva, determinante, procesi kreiranja (spoljnopolitičko odlučivanje) i realizacije spoljne politike.³⁴

Milovanović određuje, precizira i klasifikuje „sile“ (unutrašnje i spoljašnje) koje utiču na međunarodni položaj države i njenu spoljnu politiku, što su, zapravo, determinante spoljne politike države. Takođe, on određuje i opšte ciljeve spoljne politike svake države. Jedan od najvažnijih pojmova u spoljnoj politici – pojam (nacionalnog) interesa, takođe je često rabljen u Milovanovićevim razmatranjima spoljne politike. Odnos između spoljne i unutrašnje politike (i njihove granice) jedno je od najaktuelnijih pitanja u domenu spoljne politike danas, od suštinske važnosti za istraživanje procesa kreiranja i realizacije, ali i teorijsko određenje samog pojma spoljne politike. Milovanović iznosi bitne postavke o povezanosti unutrašnje i spoljne politike, ne samo u pogledu pomenutih determinanti (materijalno stanje, priroda zemljišta, itd.), već i u pogledu unutarpolitičkih odnosa između vlasti i naroda, tj. „harmoniji između vladalačke dinastije i naroda“ u slučaju Srbije.³⁵ Iz njegovih radova, zaključuje se da je konsenzus u državi neophodan za uspešnu spoljnu politiku.³⁶ Sve navedene stavke govore u prilog tome da je Milovanović bio prilično aktivan na polju objašnjavanja spoljnopolitičkih fenomena, te njegov rad definitivno možemo svrstati u fenomenologiju spoljne politike, što spada u domen teorije.

³³ Ibidem, str. 33.

³⁴ Ivo Visković, „Pojam spoljne politike i naučnog izučavanja spoljne politike“, u: Ivo Visković (ur.), *Spoljna politika Jugoslavije: repertorijum*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1991, str. 10.

³⁵ Milovan Milovanović, „Naša spoljna politika“, u: Nataša Dragojlović, Stanislav Sremčević, Dragan Đukanović, Dragan Živojinović (urs.), *Spoljna politika Srbije: strategije i dokumenta, Evropski pokret u Srbiji*, Beograd, 2010, str. 103.

³⁶ Milovan Milovanović, *Državno pravo i načela spoljne politike Kraljevine Jugoslavije*, priređivači Dubravka Stojanović i Radoslav Stojanović, Filip Višnjić, Beograd, 1997, str. 35-37.

Prema mnogim autorima, ipak, ovakav pristup označio bi se redukcionističkim i nedovoljnim za ono što jedna (spoljno) politička teorija mora obuhvatati. Zbog toga primenjujemo i drugi test, koji ćemo označiti kao „optimalni“. Kako navodi profesor Simenunović, referencirajući na čuvenog profesora Klaua fon Bajmea (Klaus von Beyme), da bi nešto bilo politička teorija, mora sadržati tri operacije: 1. Utvrđivanje političkih činjenica („šta jeste“); 2. Utvrđivanje kauzalnih veza i prognoza političkih događaja („šta će biti“); 3. Davanje preporuka o poželjnom stanju stvari u budućnosti („šta treba da bude“).³⁷

U pogledu prvog uslova (utvrđivanje činjenica) možemo da konstatujemo da Milovanović u većini segmenata ulaže sistematičan napor da dođe do ovih zaključaka primenom navedenih naučnih metoda. Međutim, on u svojim naporima nije u potpunosti konzistentan. Postoje određene tvrdnje koje, ipak, ostaju neproverene hipoteze, odnosno gde, nakon konstatovanja njihovog postojanja kao zakonitosti, ne dolazi do empirijske provere ovih hipoteza. Takođe, ni tvrdnje koje su proverene, često nisu proveravane na dovoljno velikom broju slučajeva, da bi im se mogao pridati status na koji Milovanović pretenduje, a to je status gotovo „prirodnih zakona“ u društvenom životu. Može se konstatovati da, uprkos tome što je posedovao sistematičnost u velikoj meri, Milovanovićevo insistiranje na opštosti i nepromenljivosti (što podrazumeva kategorija „prirodne sile“ tj. zakona) njegovih hipoteza ostaje činjenično nedovoljno pokriveno. Danas je jasno da je utvrđivanje „prirodnih zakona“ u društvenim naukama nemoguće, ali je Milovanovićevo terminologija razumljiva i potpuno u duhu njegovog vremena, imajući u vidu tada vladajući diskurs u nauci. Uz to, potrebno je i istaći da pojedini bitni fenomeni spoljne politike ostaju neobjašnjeni u Milovanovićevim radovima.

Što se tiče drugog uslova, model koji Milovanović pravi u svom tekstu „Naša spoljna politika“ omogućava mu pravljenje prognoze o razvoju događaja. Ove prognoze su, ispostaviće se, bile prilično tačne, naročito u pogledu neizbežnog sukoba sa Austro-Ugarskom, te podudarnosti interesa sa Rusijom i saradnje Rusije i Francuske kao poželjne za Srbiju, što je teza koja je navedena i u njegovom delu „Istočno pitanje“.³⁸ Ovo, ipak, svedoči pre svega o Milovanovićevoj ingenioznosti, analitičnosti i znanju. Model je sam po sebi toliko širok, da će njegova pravilna primena najviše zavisiti od toga koliko je onaj ko ga koristi sposoban da izvuče pravilne zaključke primenom prevashodno uporedno-istorijske metode, što je on umeo jako dobro. To, ipak, ne dovodi u pitanje činjenicu da su Milovanovićeve modeli imali prediktivnu vrednost, uz, naravno, svu rezervu koju imaju svi modeli

³⁷ Dragan Simeunović, *Novovekovne političke ideje u Srba*, Istorijski arhiv Beograda i Institut za političke studije, Beograd, 2000, str. 33.

³⁸ Slobodan Jovanović, *Moji savremenici: Milovan Milovanović*, Avala, Vindzor, 1962, str. 16.

u društvenim naukama, a naročito u oblastima gde postoji čitav niz determinanti kao što je to spoljna politika. Danas ovaj model zasigurno ne bi bio dovoljno dobar da pruži jednako precizna objašnjenja, imajući u vidu da su se od tada dogodile mnoge važne globalne društvene promene, ali bi se na njegovim temeljima, uz dopune i nadogradnju, mogli izgraditi jako dobri modeli spoljne politike, korisni za savremenu upotrebu.

Konačno, što se tiče trećeg uslova („šta treba da bude“), Milovanović ga ispunjava u velikoj meri. Pre svega, on daje konkretne predloge za delovanje spoljne politike Srbije, zasnovane na predviđanju ponašanja drugih i zaključivanju o tome šta su njeni suštinski interesi. Milovanovićeve razmatranja su, dakle, preskriptivna i primenjiva u praksi, a on je i sam imao priliku da ih primeni, naorčito u pogledu odnosa sa Bugarskom. Partnerstvo sa Bugarskom, koje je preporučivao, kako u tekstu „Naša spoljna politika“, tako i u tekstu „Srbi i Bugari“³⁹, u praksi je i nastojao da izgradi još od početka XX veka, a definitivno je i uspeo kao premijer i ministar inostranih dela 1912. godine. Preporuke izbegavanja sukoba sa Austro-Ugarskom, dok ne dođe „povoljan trenutak“, uspešno je primenio u toku Aneksione krize, uprkos otporu javnog mnjenja i većeg dela političke elite.⁴⁰ Ipak, hijerahija ciljeva koje ističe nije najjasnija, pa je tako bilo nejasno šta raditi, na primer, u slučaju Carinskog rata, kada bi se sučelili ciljevi privredne emancipacije od Habzburgovaca (izneti u delu „Naši trgovinski ugovori“), s jedne strane, i izbegavanja sukoba i gradnje što boljih operativnih odnosa sa ovim susedom, s druge strane. U praksi, Milovanović je više vrednovao drugi cilj, te je pokušao da spreči Carinski rat po svaku cenu, što bi, pokazalo se nešto kasnije, bio pogrešan potez za privredni razvoj Srbije.

Naposletku, možemo zaključiti da misao Milovana Milovanovića delimično ispunjava postavljena tri zadatka teorije, ali ne u potpunosti, naročito u pogledu prvog zadatka. Ona je definitivno više od fenomenologije, ali nije u potpunosti koherentna teorija spoljne politike. Stoga, dolazimo do zaključka da bi najbolje bilo Milovanovićeve teorijska promatranja posmatrati kao svojevrstu „predteoriju spoljne politike“. Koncept predteorije u spoljnu politiku uveo je čuveni teoretičar Džejsms Rozenau (James Rosenau) pre pola veka, gotovo sedam decenija po Milovanovićeveim razmatranjima.⁴¹ On je na ovaj način hteo da označi postavljanje određenih hipoteza i pravljenje modela (determinanti) spoljne politike, baziranim na njegovom uporedno-istorijskom iskustvu, koje tek

³⁹ Nadoveza, Branko, „Istorijska misao Milovana Milovanovića“, *Baština*, br. 31, 2011, str. 167-169.

⁴⁰ Duško Lopandić, *Poslužiti svome dragom otečestvu: iz istorije diplomatije Srbije 1804-1914*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 169-175.

⁴¹ James Rosenau, *Pre-Theories and Theories of Foreign Policy*, in: Walter Carlsneas, Stefano Guzzini, *Foreign Policy Analysis vol. 1*, SAGE, London, 2011, pp. 143-195.

treba da budu testirane i potvrđene kroz empirijska istraživanja.⁴² Ovo je vrlo sličan postupak Milovanovićevom heurističko-iskustvenom modelu „prirodnih sila“, koje postavlja na početku svog teksta „Naša spoljna politika“. Potrebno je istaći i da danas, naročito u pogledu determinanti, nauka i nije otišla predaleko od pomenute predteorije spoljne politike, što dodatno naglašava važnost Milovanovićevog dela, starog preko 130 godina.

Misao Milovana Milovanovića i realpolitika

Imajući u vidu da smo konstatovali da se misao Milovana Milovanovića definitivno može svrstati u domen teoretizacije spoljne politike, iako više kao predteorija, nego kao teorija, sledeće pitanje koje se postavlja jeste klasifikacija u određenu širu grupu teorijskih pristupa, imajući u vidu njihov pluralizam, kako u spoljnoj politici, tako i u nauci o međunarodnim odnosima i uopšteno u političkim naukama. Smatramo da su teze brojnih autora o Milovanoviću kao predstavniku realpolitičke misli osnovane i utemeljene.

Realpolitičko promišljanje politike svoje intelektualne korene nalazi u delima mislilaca poput Hobsa i Makijavelija, prema kome je Milovanović iskazivao otvoreno divljenje⁴³, a u kontekstu realpolitičkog promišljanja međunarodnih odnosa se kao preteča uzima antički istoričar Tukidid. Realpolitičko promišljanje teži saznanju o tome šta politika zapravo jeste, a ne šta bi trebalo da bude.⁴⁴ Fokus je, dakle, na rezultatu, kao i na instrumentima kojima se rezultat postiže.⁴⁵ Centralni pojmovi ovog pristupa jesu interes i moć. U srpskoj (spoljno)političkoj misli i praksi, tipičan predstavnik ovakvog pristupa u periodu neposredno pre političkog sazrevanja Milovana Milovanovića jeste Jovan Ristić⁴⁶, a kao paradigma za realpolitičku praksu u Srbiji često se uzima knjaz Miloš Obrenović.

⁴² Ibidem, pp. 149-155.

⁴³ Dragan Simeunović, „Milovan Milovanović, čovek koji je stvorio Balkanski savez“, *Srpska politička misao*, vol. 42, broj 4, 2013, str. 225.

⁴⁴ Dragan Simeunović, *Uvod u političku teoriju*, Institut za političke studije, Beograd, 2009, str. 51.

⁴⁵ Ibidem, str. 51.

⁴⁶ Kako navodi profesor Simeunović, „iako veliki kritičar Jovana Ristića, i to ne samo iz političko-idejnih već i ličnih razloga, Milovan Milovanović je u pogledu odnosa Srbije prema velikim silama koristio bar jedan „ristićevski“ princip: „koristi realnu snagu velikih umesto nerealnih obećanja malih“. No, on je otišao i na teorijskom i na praktičnom planu korak dalje od Ristića kada je zaključivao da i obećanja malih mogu biti realna ukoliko mali obezbede da iza njihovih obećanja stanu i njihovi moćni prijatelji.“ (prema: Dragan Simeunović, „Milovan Milovanović, čovek koji je stvorio Balkanski savez“, *Srpska politička misao*, vol. 42, broj 4, 2013, str. 230).

Milovan Milovanović se uklapa u osnovne postulate realpolitike. Njegove ideje vodilje iz prakse – „realizam, utilitarizam i skepticizam“ prožimaju i njegovu spoljnopolitičku misao.⁴⁷ On teži naučnom proučavanju političkih činjenica i realnosti, rezultata spoljne politike, za koje veruje da su ih uslovile objektivne sile i interesi. Ne bavi se moralnim načelima, dogmama i emocijama u spoljnoj politici. Kao što to Dimitrije Đorđević navodi, „staroj romantičarskoj školi on je kao jedinu dogmu suprotstavio interes“.⁴⁸ To ne znači da je Milovanović negirao relevantnost određenih načela jer se i sam naučno bavio načelom narodnosti u međunarodnom pravu i politici. Međutim, još od doktorata njegova misao odiše duhom skepticizma prema trajnosti međunarodnih ugovora, odnosno bilo kakvih spoljnopolitičkih odnosa koji nisu zasnovani na interesu, već apstraktnim načelima.⁴⁹ Cilj je, zapravo, primenom egzaktnih metoda, doći do što preciznijeg načina (sredstava) kako da se interes na najbolji način ostvari. Pri tome, instrumenti se ne mere moralno, već po stepenu njihove korisnosti, što je osnovna odlika utilitarizma.

Zbog prakse koja je proisticala iz ove misli, profesor Simeunović Milovana Milovanovića označava kao makijavelistu „u boljem smislu te reči“.⁵⁰ Ističe i da se Milovanović nije držao maksime da „cilj opravdava sredstva“, već da „cilj određuje sredstva u spoljnoj politici“.⁵¹ Njegova visprenost i razboritost u praktičnom odabiru sredstava, praćena razvijenom svešću o tome šta je strateški cilj kome dugoročno treba težiti, predstavljaju strateško promišljanje koje bi, kako to ističe i diplomata Duško Lopandić, bilo od izuzetne koristi i današnjoj Srbiji.⁵²

Konačno, može se postaviti i pitanje lociranja realpolitičkog pristupa spoljnoj politici Milovana Milovanovića u kontekstu današnjih teorija spoljne politike. Realpolitika u domenu međunarodnih odnosa evoluirala je docnije, tokom XX veka, u realizam kao jedan od dominantnih pravaca u međunarodnim odnosima. Realizam se sastoji od niza pravaca, od kojih neki, poput neorelaizma Keneta Volca, nisu ni težili da teoretizuju spoljnu politiku, što su smatrali nemogućim, već isključivo međunarodnu politiku (ishode na

⁴⁷ Dimitrije Đorđević, *Milovan Milovanović*, Prosveta, Beograd, 1962, str. 39.

⁴⁸ *Ibidem*, str. 39.

⁴⁹ Dejvid Mekenzi, *Milovan Milovanović: srpski diplomata i državnik*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i AIZ Dosije, Beograd, 2007, str. 20.

⁵⁰ Dragan Simeunović, „Milovan Milovanović o stvaranju Balkanskog saveza“, u: Vladimir Stojančević (ur.), *Prvi balkanski rat 1912. godine: zbornik radova sa naučog skupa, održanog 27. i 28. novembra 2002. godine*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 2007, str. 54.

⁵¹ *Ibidem*, str. 54.

⁵² Duško Lopandić, „Od Garašanina do Milovanovića: pedeset godina geostrateškog promišljanja u Srbiji XIX veka“, *Međunarodna politika*, vol. 61, br. 1137, 2010, str. 81.

nivou međunarodnog sistema).⁵³ S druge strane, klasični realizam, a naročito neoklasični realizam, težili su da teoretizuju spoljnu politiku.⁵⁴

Moglo bi se reći da koncept spoljne politike Milovana Milovanovića sadrži određeni stepen preklapanja sa neoklasičnim realizmom. Ovaj pristup zasniva se na premisi da je nezavisna varijabla koja determiniše spoljnu politiku određene zemlje struktura međunarodnog sistema (koja je, u savremnom sistemu suverenih država, po svojoj prirodi anarhična) i pozicija države na hijerarhiji moći u toj strukturi. S druge strane, intervenišuće varijable, koje će uticati na ove ishode, jesu brojni faktori koji se tiču prirode same države i društva, te faktori koji se tiču pojedinca.⁵⁵ Ove varijable prisutne su i u Milovanovićevoj postavci „sila“ koje oblikuju spoljnu politiku.

Pomenuli smo kako Milovanović ističe „osobine narodne“, odnosno spremnost naroda da postavi jasne ciljeve i posvećenost da upotrebi sredstva da ih ostvari kao silu koja oblikuje spoljnu politiku.⁵⁶ Ovaj koncept veoma je sličan konceptu koji je neoklasični realista Tomas Kristensen (*Thomas Christensen*) razvio više od jednog veka nakon Milovanovićeovog teksta, pod nazivom „nacionalna politička moć“ (*national political power*), koja je zapravo nivo sposobnosti da vlast jedne države mobilise resurse neophodne za ostvarivanje strateških ciljeva.⁵⁷ Važnost ovog faktora ističu i drugi realisti, poput Farida Zakarije (*Fareed Zakaria*), koji koristi termin „državna moć“ (*state power*).⁵⁸ Takođe, Milovanović svojim isticanjem važnosti interesa država, koje su usmerene ka samopomoći kako bi njih ostvarile, odnosno nepostojanja viših normi koje bi obavezivale sve države u međunarodnom sistemu, naglašava da je struktura međunarodnog sistema anarhična. Ovo je posebno bilo izraženo, kao što smo već pomenuli, u njegovom doktoratu. Takođe, on ističe i relativne odnose materijalne moći, odnosno relativni stepen razvijenosti jedne zemlje, kao bitan faktor koji će uticati na njenu mogućnost da ostvari svoje interese, što je zapravo približan

⁵³ Gideon Rose, *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*, *World Politics*, No. 51, 1998, p. 145.

⁵⁴ William C. Wohlforth, „Realism and foreign policy“, in: Steve Smith, Amelia Hadfield and Tim Dunne, *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, Oxford University Press, Oxford, 2012.

⁵⁵ Gideon Rose, *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*, *World Politics*, No. 51, 1998, p. 146.

⁵⁶ Milovan Milovanović, „Naša spoljna politika“, u: Nataša Dragojlović, Stanislav Sremčević, Dragan Đukanović, Dragan Živojinović (urs.), *Spoljna politika Srbije: strategije i dokumenta, Evropski pokret u Srbiji*, Beograd, 2010, str. 94.

⁵⁷ Thomas Christensen, *Useful Adversarie: Grand Strategy, Domestic Mobilization and Sino-American Conflict 1947-1958*, Princeton University Press, New Jersey, 1996.

⁵⁸ Fareed Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton University Press, New Jersey, 1999.

ekvivalent raspodeli moći u anarhičnom međunarodnom sistemu kod neoklasičnih realista.

Međutim, stiče se utisak da je hijerarhija varijabli kod Milovanovića obrnuta u odnosu na postavke neoklasičnog realizma! Raspored moći kod neoklasičnih realista je nezavisna, početna varijabla, dok Milovanović nju čak ni ne izdvaja eksplicitno kao „silu“, već to čini posredno, time što konstatuje da će od stepena razvijenosti zavisiti srazmera uticaja spoljnog faktora na ostvarivanje unutrašnjih ciljeva, što implicira da on upravo ovu varijablu karakteriše kao intervenišuću! S druge strane, teoretičari poput Kristensena i Zakarije faktore „nacionalne političke moći“ odnosno „državne moći“ svrstavaju u intervenišuće varijable, dok Milovanović ističe ovaj faktor kao „prvu pogodbu“, odnosno kao „prvu silu“!⁵⁹

Svakako, postoje i druge razlike između opštih karakteristika neoklasičnog realizma i Milovanovićevog spoljnopolitičkog promišljanja. Današnji neoklasični realisti posvećuju više pažnje tipu lidera i njegovoj ličnosti, dok je Milovanović o tome govorio samo uopšteno, kroz formu neophodnosti konsenzusa između dinastije i naroda, što je i razumljivo za vreme u kome je delovao, kada se svakako nije blagonaklono gledalo na javne analize ličnosti monarha. Milovanović nije u potpunosti uzimao u obzir one faktore koje bismo danas mogli definisati kao „meku moć“, iako jeste govorio o potrebi stvaranja kulturnih ideala, ali ne i o tome na koji način oni mogu biti sredstvo spoljne politike koje će privući druge. I ova razlika mora biti dovedena u kontekst vremena, imajući u vidu da masovni mediji, koji danas omogućavaju masovni transfer kulturnih (i propagandnih) sadržaja, tada nisu postojali.

Na osnovu svega navedenog, možemo zaključiti da savremena misao neoklasičnog realizma sadrži visok stepen premisa koje je sadržala spoljnopolitička misao Milovana Milovanovića. Ukoliko uzmemo u obzir faktor razlike u istorijskim okolnostima, koja je dovela do većeg izražaja pojedine faktore kojih se Milovanović tek dotakao, ova razlika se dodatno smanjuje. Na osnovu svega navedenog, konstatujemo da su osnove Milovanovićeve predteorije u dobroj meri relevantne i danas, odnosno da nam mogu poslužiti kao polazna osnova za teoretizaciju spoljne politike i čitavih 111 godina nakon teksta „Naša spoljna politika“.

Zaključak

„Velika politika ima svoja dva načela koja se međusobno dopunjuju: umeti čekati i u sačekanom povoljnom trenutku, umeti se odlučiti“ – ovo su

⁵⁹ Milovan Milovanović, „Naša spoljna politika“, u: Nataša Dragojlović, Stanislav Sremčević, Dragan Đukanović, Dragan Živojinović (urs.), *Spoljna politika Srbije: strategije i dokumenta, Evropski pokret u Srbiji*, Beograd, 2010, str. 93.

saveti za uspešnu politiku Milovana Milovanovića, koje je on i sam primenjivao u političkoj praksi.⁶⁰ Međutim, kada je reč o teoriji, tu je bio potpuno suprotan. Ne samo da nije čekao, nego je u svojim teorijskim razmatranjima išao i ispred svog vremena. Bio je smeo da ponudi nove opcije i nove ideje. Ovo se može reći i za njegova razmatranja u domenu spoljne politike, koja smo obradili u ovom radu.

Njegova razmatranja spoljne politike definitivno imaju karakter teoretizacije. Primenom naučnih metoda, Milovanović se bavio izučavanjem konkretnih fenomena spoljne politike, koji su i danas u centru izučavanja ove naučne discipline. „Srpski Kamilo Kavur“⁶¹, kako ga je nazvao Đorđević, može se, stoga, računati kao preteča i začetnik teoretizacije spoljne politike na ovim prostorima, čak i pre samog izdvajanja međunarodnih odnosa kao nauke. Međutim, smatramo da je pravilnije odrediti ih kao predteoriju, nego kao teoriju spoljne politike. Ova predteorija poseduje, kao što smo pokazali, sve odlike tipične realpolitičke misli. Njena složenost i naprednost ogleda se i u činjenici da sadrži mnogo sličnih elemenata kao i čitav vek starija i danas aktuelna teorija neoklasičnog realizma u spoljnoj politici.

Bibliografija

1. Christensen, Thomas, *Useful Adversarie: Grand Strategy, Domestic Mobilization and Sino-American Conflict 1947-1958*, Princeton University Press, New Jersey, 1996.
2. Djordjevic, DIMITRIJE, „Pašić and Milovanović in the Negotiations for the Conclusion of the Balkan Alliance of 1912“, *Balkanika*, vol. 45, 2014, pp. 295-316.
3. Đorđević, Dimitrije, *Milovan Milovanović*, Prosveta, Beograd, 1962.
4. Evans, G., Newnham J. (eds.), *Penguin Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, 1998.
5. Jovanović, Slobodan, *Moji savremenici: Milovan Milovanović*, Avala, Vindzor, 1962.
6. Lopandić, Duško, „Od Garašanina do Milovanovića: pedeset godina geostrateškog promišljanja u Srbiji XIX veka“, *Međunarodna politika*, vol. 61, br. 1137, 2010, str. 69-83.
7. Lopandić, Duško, *Poslužiti svome dragom otečestvu: iz istorije diplomatije Srbije 1804-1914*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
8. Mekenzi, Dejvid, *Milovan Milovanović: srpski diplomata i državnik*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i AIZ Dosije, Beograd, 2007.

⁶⁰ Milovan Milovanović, „Naša spoljna politika“, u: Nataša Dragojlović, Stanislav Sremčević, Dragan Đukanović, Dragan Živojinović (urs.), *Spoljna politika Srbije: strategije i dokumenta, Evropski pokret u Srbiji*, Beograd, 2010, str. 104.

⁶¹ Dimitrije Đorđević, *Milovan Milovanović*, Prosveta, Beograd, 1962, str. 171.

9. Milovanović, Milovan, *Državno pravo i načela spoljne politike Kraljevine Jugoslavije*, priređivači Dubravka Stojanović i Radoslav Stojanović, Filip Višnjić, Beograd, 1997.
10. Milovanović, Milovan, „Naša spoljna politika“, u: Nataša Dragojlović, Stanislav Sremčević, Dragan Đukanović, Dragan Živojinović (urs.), *Spoljna politika Srbije: strategije i dokumenta, Evropski pokret u Srbiji*, Beograd, 2010, str. 93-104.
11. Milovanović, Milovan, „Naši trgovinski ugovori“, *Delo*, 1895, str. 182-207.
12. Nadoveza, Branko, „Istorijska misao Milovana Milovanovića“, *Baština*, br. 31, 2011, str. 150-173.
13. Rose, Gideon, Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy, *World Politics*, No. 51, 1998, pp. 144-172.
14. Rosenau, James, Pre-Theories and Theories of Foreign Policy, in: Walter Carlsneas, Stefano Guzzini, *Foreign Policy Analysis vol. 1*, SAGE, London, 2011, pp. 143-195.
15. Simeunović, Dragan, „Milovan Milovanović o stvaranju Balkanskog saveza“, u: Vladimir Stojančević (ur.), *Prvi balkanski rat 1912. godine: zbornik radova sa naučog skupa, održanog 27. i 28. novembra 2002. godine*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 2007, str. 49-58.
16. Simeunović, Dragan, „Milovan Milovanović, čovek koji je stvorio Balkanski savez“, *Srpska politička misao*, vol. 42, broj 4, 2013, str. 221-254.
17. Simeunović, Dragan, *Novovekovne političke ideje u Srba*, Istorijski arhiv Beograda i Institut za političke studije, Beograd, 2000.
18. Simeunović, Dragan, *Uvod u političku teoriju*, Institut za političke studije, Beograd, 2009.
19. Visković, Ivo, „Pojam spoljne politike i naučnog izučavanja spoljne politike“, u: Ivo Visković (ur.), *Spoljna politika Jugoslavije: repertorijum*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1991, str. 5-12.
20. William C. Wohlforth, „Realism and foreign policy“, in: Steve Smith, Amelia Hadfield and Tim Dunne, *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, Oxford University Press, Oxford, 2012, pp. 35-53.
21. Zakaria, Fareed, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton University Press, New Jersey, 1999.

Milan KRSTIĆ

**FOREIGN POLICY THOUGHT OF MILOVAN MILOVANOVIĆ:
DOES IT REACH THE BAR OF FOREIGN POLICY THEORY?**

ABSTRACT

The main research question posed in this article is could foreign policy considerations of Milovan Milovanović (Serbian politician, diplomat and a fruitful author from the end of the 19th and the beginning of the 20th century) be regarded as a theory of foreign policy? Our thesis is that these considerations are a pre-theory of foreign policy. After a description of the key Milovanović's hypotheses about the foreign policy behavior of states in international relations, we will test could they be regarded as a comprehensive theory using two tools: 1) the minimal test; 2) the optimal test. Finally, we would try to locate Milovanović's pre-theory inside broader realpolitik thought, as well as to analyze its relevance for contemporary foreign policy theoretical approaches.

Key words: Milovan Milovanović, foreign policy, theory, realpolitik, neoclassical realism.